

BY, MARSK OG GEEST

27

By, marsk og geest 27

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2015

Indhold

Martin Egelund Poulsen og Scott Robert Dollar

**Bronzealderbønder i det sydjyske indland
– treskibede langhuse fra ældre
bronzealder på Kongehøj II s. 05**

**Bronze Age farmers from inland southern Jutland.
Early Bronze Age three ailed long houses from
the settlement of Kongehøj II s. 18**

Martin Egelund Poulsen og Lars Grundvad

**Vestervang ved Vejen
– væggrøftshuse fra overgangen mellem yngre
stenalder og ældre bronzealder s. 20**

**Vestervang in Vejen
– Wall trench houses dated to the transition from
the Late Stone Age to the Early Bronze Age. s. 36**

Bente Grundvad

**Sydvestjyske bådgrave fra jernalder og vikingetid
– religiøs betydning og teknologisk udvikling. s. 37**

**Small Iron Age and Viking Age boat graves from
southwestern Jutland – Religious symbolism
and technological development s. 58**

Torben Sode & Bernard Gratuze

**Franske forbindelser
– sømglattere fra vikingetidens Ribe s. 59**

**French connections
– Linen smoothers from Viking Age Ribe s. 70**

Søren Brøgger

**Sønderskov
– glimt af en renæssanceherregårds bygningshistorie s. 71**
**Sønderskov – glimpses of a Renaissance
manor house and it's building history s. 82**

Camilla Post

**Kinch og Grændsebladet
– Kinchs kulturelle kolonisering s. 83**

**Kinch and „Grændsebladet“
– Kinch's cultural colonization s. 97**

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og
Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Søren Mulvad, Bo Ejstrud, Gudrun Gormsen,
Flemming Just, Niels Algren Møller, Morten Søvsø, Sine Kristensen.

Layout: Kirk & Holm

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2015 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om
og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene
1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse
bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISBN 978-87-89827-47-3

ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør
berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Bronzealderbønder i det sydjyske indland

- treskibede langhuse fra ældre bronzealder
på Kongehøj II

Af Martin Egelund Poulsen og Scott Robert Dollar

I midten af ældre bronzealder var bebyggelsen vest for ungmorænen i det sydlige Jylland karakteriseret af robuste treskibede langhuse. Indenfor de senere år er der i Vejen kommune undersøgt en række lokaliteter med bebyggelseslevn fra perioden. På lokaliteten Kongehøj II blev der fundet en halv snes hustomter, hvor det største og kraftigste langhus blev genstand for detaljerede arkæobotaniske analyser. Herfra foreligger vigtige informationer om blandt andet husindretning og agerbrug på en gård fra 1300-tallet før vor tidsregning. Bebyggelsen er med til at nuancere billedet af den landbrugsmæssige udvikling, der tilsyneladende finder sted i løbet af den ældre bronzealder. Dog er det vanskeligt at vurdere forholdet mellem agerbruget og husdyrholdet, da førstnævnte er stærkt overrepræsenteret på bopladserne.

Bronzealderlandskabet i det centrale Sydjylland

Centralt i Sydjylland ligger Vejen kommune med sit beskedne areal på 814 km². Området er præget af stor landskabsmæssig variation med den kuperede ungmoræne i øst og de sandede hedesletter med bakkeøer i vest. Hovedparten af de registrerede gravhøje fra enkeltgravstid og ældre bronzealder følger potentielle land- og vandfærdselsåre i landskabet. Dette mønster genkendes

i øvrige egne af landet og har længe været et kendt fænomen. Allerede i 1904 blev det for alvor påpeget af Sophus Müller, at gravhøje afspejler placeringen af bosættelser, som er koncentreret ved de topografisk set vigtigste færdselsstrøg (Müller 1904). Indenfor de seneste 30 år er hustomter fra ældre bronzealder fremkommet over det meste af landet, og de har efterhånden bekræftet den over hundrede år gamle tese.

Udover den kommunikative beliggenhed var jordbunden afgørende for bosættelsernes pla-

Fig. 1.

Kort over Vejen kommune med fund af hustomter fra ældre bronzealder markeret med grønne trekanter. Grafik: Museet på Sønderkov

Sites with Early Bronze Age three aisled longhouses in the municipality of Vejen.

cering. Det er reglen frem for undtagelsen, at husene i senneolitikum og ældre bronzealder blev opført på højt sandet terræn. I Sydjylland centrale del er dette ikke mindre karakteristisk, hvor der tilsyneladende var pladskontinuitet fra starten af senneolitikum til slutningen af yngre bronzealder. Det forekommer sjældent, at hustomterne fra yngre stenalder og bronzealder i regionen er forstyrret af senere aktiviteter. Bevaringsforholdene er derfor ofte tilfredsstillende og har givet ret gode iagttagelsesmuligheder. Blandt andet har de resulteret i gennemførelsen af detaljerede naturvidenskabelige analyser af en lokalitet med kraftige treskibede langhuse fra ældre bronzealder. De skal i grove træk

fremlægges nedenfor, og fokus vil derfor være rettet mod århundrederne fra ca. 1500 til 1200 f.Kr.

Et lokalområde syd for Vejen og Askov

Efterhånden har vi kendskab til 49 treskibede hustomter fra ældre bronzealder i Vejen kommune, som er fordelt på 15 lokaliteter. De første dukkede op i forbindelse med motorvejsbyggeriet mellem Kolding og Esbjerg i begyndelsen af 1990'erne (Rindel 1992; 1993). Størsteparten er dog fremkommet indenfor de seneste år, for siden 2005 har store udgravninger før kommunale byggeprojekter beriget os med mange nye bebyggelseslevn. I nogle tilfælde er anlægsarbejderne foregået på høje sandterrasser, hvor aktivitetsspor fra senneolitikum og bronzealder er væltet frem (Grundvad & Egelund 2013). Dette gælder ikke mindst et 80 hektar stort område syd for det nuværende Vejen og Askov, hvor kommunen har etableret et sammenhængende boligkvarter på en sandet højderyg nord for Kongeådalene.¹ Det kaldes i daglig tale Mannehøj-Kongehøj-kvarteret og er siden 2005 blevet udstykket etapevist (fig. 2). Alene fra dette område har vi nu 75 hustomter fra sen enkeltgravstid til bronzealderens slutning (ca. 2500-500 f.Kr.). Heraf er 18 treskibede langhuse dateret til ældre bronzealder. De er opført i samme tidsrum som de store tørvebyggede gravhøje, der i nogle tilfælde endnu er synlige i landskabet.

Bebyggelsen på Kongehøj II

Lokalområdets højeste punkt rummede de største langhuse fra ældre bronzealder. På denne plads, Kongehøj II, blev ti treskibede

hustomter afdækket, som havde tidens typiske syd- og vestjyske karaktertræk med afrundede gavle og kraftige vægstolper i stor indbyrdes afstand. Væggene må være konstrueret i den tømmerkrævende bulsteknik, hvor svære vandrette planker var indkilet mellem de jordgravede stolper. Bulvæggen var særligt populær i områderne vest for ungmorænen (Ethelberg 1987, s. 165).

Husene lå samlet på et begrænset areal af 8000 m² (fig. 3). De kan inddeles i tre

størrelseskategorier: hus 9, 12, 16, 17 og 21 målte 13-18 x 5,5-6 m (hus 21 er dog ikke fuldt afdækket), dimensionerne på hus 3-6 var 28-30 x 8 m, og det største hus 1 var 40 m langt med en maksimalbredde på 9 m. Seks af de mest velbevarede hustomter blev 14C-dateret til anden halvdel af bronzealderens periode II, hvilket vil sige det 14. århundrede f.Kr. (fig. 4). Samtlige AMS-dateringer blev foretaget på forkullede kornkerner fra stolpespor. Der foreligger fire dateringer af hus 1, tre dateringer blev

Fig. 2.

Kort over Mannehøj-Kongehøj området med de afdækkede arealer angivet med rødt. De grønne cirkler er gravhøje, som primært stammer fra ældre bronzealder. Efter Cowi & Kort- og Matrikelstyrelsen.

The Mannehøj-Kongehøj landscape with archaeologically surveyed areas highlighted in dark red. The green circles represent prehistoric burial mounds.

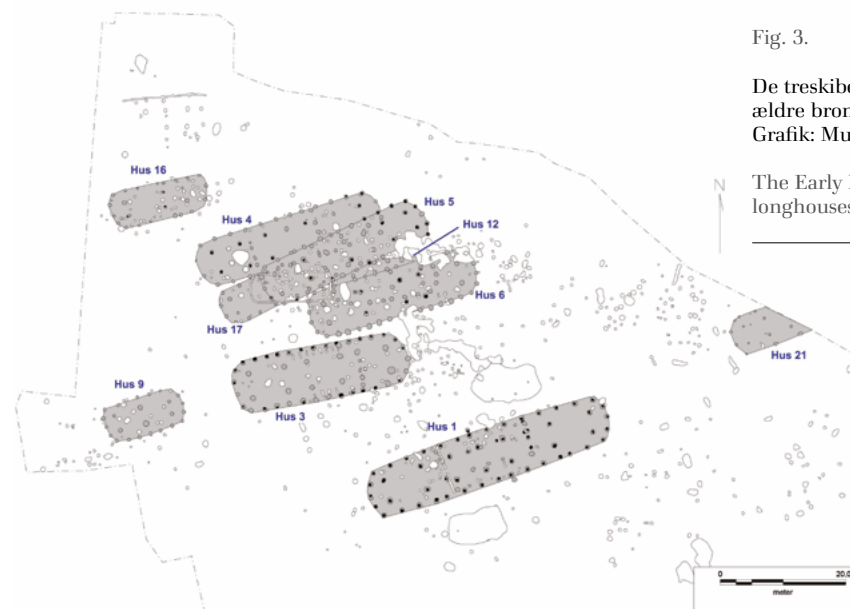

Fig. 3.

De treskibede langhustomter fra ældre bronzealder på Kongehøj II. Grafik: Museet på Sønderkov.

The Early Bronze Age three aisled longhouses from Kongehøj II.

foretaget på hus 3 og 5, og de resterende tre huse blev hver dateret af to prøver (Heinemeier 2011, AAR-14745-14759).

Overlappningen af de nordligst beliggende hustomter udelukker naturligvis en samtidighed mellem alle bygningerne fra ældre bronzealder. Men der er højst sandsynligt tale om pladskontinuitet, hvor langhusene afløste hinanden direkte. De fem mindste huse synes dog at repræsentere en form for økonomibygninger, der har tilhørt de større langhuse (fig. 3). Med dateringsresultatet kunne følgende være nærliggende at antage: de fem største bygningsværker afløste hinanden i en periode på omtrent 100 år, hvor levetiden for hvert hus således var ca. 20 år, hvilket sandsynligvis svarer til en datidig menneskegeneration. Alternativt har det store hus 1 stået på pladsen gennem

en længere periode i det 14. århundrede f.Kr. og fungeret som en central bygning af særlig social eller religiøs betydning for lokalområdet? (Gerritsen 1999). Set med nutidens øjne, har aktiviteterne i dette hus dog en profan agerbrugsrelateret karakter, som det skal demonstreres nedenfor.

Hovedparten af de treskibede ældre bronzealderhuse på Kongehøj II har tilsyneladende lidt brandskæbnen. Foruden store mængder af trækul og brændte makrofossiler indikeres dette af slagge fra sand og organisk materiale, som var forholdsvis jævnt fordelt i hustomterne. Slaggedannelser af denne art opstår under opvarmninger, der når op på temperaturer over 1000° C (Andreasen 2011, s. 9). Blev husene forsætligt nedbrændt efter en bestemt årrække – f.eks. en menneskegeneration? Eller var det

uheld og fjendtlige angreb, der primært var årsag til nedbrændingerne? Spørgsmålene kan ikke besvares entydigt, og der findes vel ingen entydige svar. Derimod er der mulighed for at hente mere viden omkring indretning og agerbrug i ældre bronzealder, når der ses nærmere på pladsens monumentale hus 1.

Hus 1 – et robust bygningsværk med korn

Med sine 40 x 8,5-9 m har hus 1 dækket et nedre gulvareal på omkring 350 m². Bygningen skiller sig ikke blot ud fra de øvrige dimensionsmæssigt, for robusthedsgraden er i tillæg betydeligt højere. Spor efter selve stolpen var bevaret i samtlige stolpehuller. Der var tale om kløvet egetømmer på 30-40 cm i tværmål, som var nedgravet i en dybde på 50-70 cm fra undergrundens overflade. Forskellen mellem væg- og tagstolper var ikke nævneværdigt markant. De øvrige hustomter havde ligeledes en del stolpespor bevaret, men her var tværmålet kun 10-20 cm og dybden 20-40 cm. Det er således fristende at tolke hus 1 som en bygning i flere stokværk. Huset giver i hvert fald indtryk af en større højdemæssig variation mellem langhusene. Bygningsværket lå på pladsens allerhøjeste punkt og har utvivlsomt været synlig på lang afstand. Placeringen er

kommunikativt strategisk, da nærliggende gravhøje og det lokale landskab antyder en vigtig færdselsrute, der gik sydvestover i retning mod Kongeåen.

De uforstyrrede og dybt funderede anlæg i hus 1 har resulteret i gode bevaringsforhold. Kort efter den maskinelle fladeafdækning erfarede vi, at stolpehullerne i østenden af langhustomten var fyldt med forkullede kornkerner (makrofossiler). Derfor blev det besluttet at gennemføre en totaludtagelse af jordprøver med henblik på nærmere dateringer og ikke mindst funktionsanalyser ud fra makrofossilerne. Siden langhuset nedbrændte, er der stor sandsynlighed for, at de forkullede korn og frø stammer fra husets levetid (Regnell & Sjøgren 2006, s. 165). Planteresterne blev gennemgået og analyseret af arkæobotaniker Marianne Høyem Andreasen fra Konserverings- og Naturvidenskabelig Afdeling på Moesgård Museum.

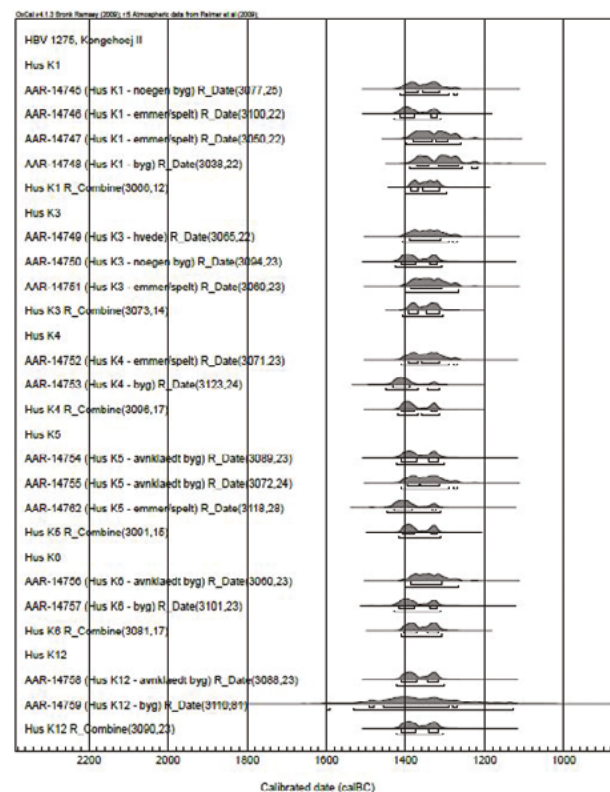

Fig. 4.

AMS-dateringerne af seks ældre bronzealderhuse fra Kongehøj II. Efter Heinemeier 2011.

Radiocarbon dates from six Early Bronze Age three aisled longhouses from Kongehøj II.

Fig. 5.

Hus 1 fra Kongehøj II set fra vest og optegnet med mel. Foto: Museet på Sønderboskov.

A photo of House 1 taken from the west. The structural features of the house are outlined in white.

Udover storhuset rummede hus 5, 6 og 12 ligeledes en stor mængde makrofossiler, men deres overlappende tilstand ville gøre en detaljeret analyse for usikker. Det store kornmateriale fra de fire tomter domineres klart af nøgen byg (*Hordeum vulgare* Nudum) og emmerhvede (*Triticum diccocum*), hvor fordelingen i hus 1 var fifty-fifty. I til-læg er der i hus 1 og 12 registreret et relativt stort indslag af avnklædt byg (*Hordeum vulgare* var. *Vulgare*), som tilsyneladende også blev dyrket på lokaliteten (Andreasen 2011, s. 23). Byggen blev oplagret i færdig-

renset tilstand, mens hveden blev oplagret som urensede småaks med markukrudtsfrø. I følgende afsnit skal vi indenfor i hus 1. Tomtens anlæg, genstandsfund og makrofossiler kan tilsammen uddybe, hvad der foregik i et storhus fra 1300-tallet f.Kr.

Funktionsinddeling af hus 1

Det monumentale langhus var opdelt i tre hovedrum. Denne overordnede inddeling genkendes i flere andre hustomter med

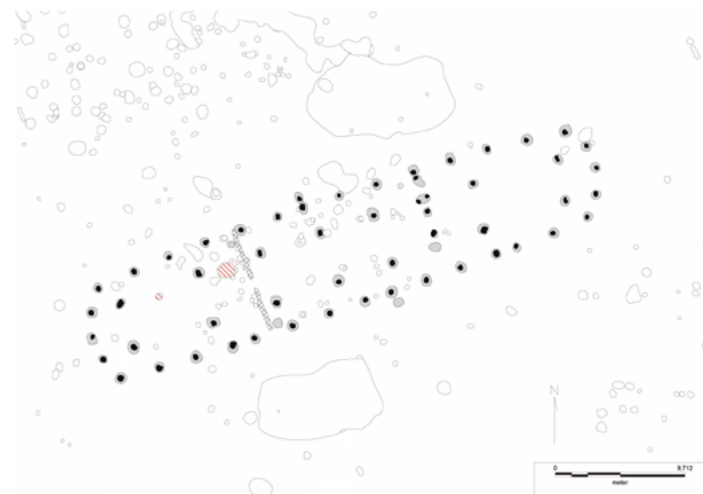

Fig. 6.

Plan over hus 1 fra Kongehøj II. Grå angiver stolpehuller og skillevæg, mens sort markerer selve stolpesporene. De rødskraverede anlæg i vestrummet er ildsteder/kogegruber. Grafik: Museet på Sønderkov.

Kongehøj II, House 1. All post-holes and the partition wall are highlighted in grey, post-moulds are outlined in black whilst hearths are marked out in red hatched lines.

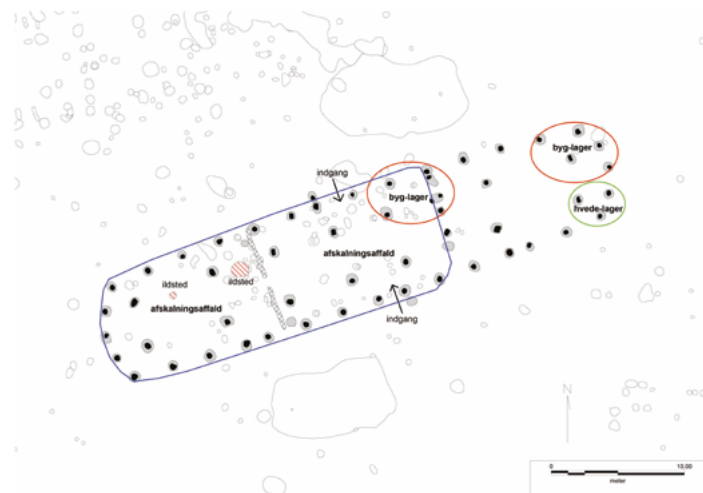

Fig. 7.

Plan over hus 1 med fordelingen af makrofossiler og kornrensningssaffald. Den blå indramning i vestdelen markerer udbredelsen af gulvstrøelse. De ovale indramninger i øst markerer kornlagrene. Efter Andreasen 2011, s. 24.

Kongehøj II, House 1 showing the distribution of macrofossils and threshing waste. The blue area shows the distribution of threshing waste, which was possibly used as floor-bedding. In red, the two barley grain-stores and green designates a wheat grain-store.

bevarede skillevægge fra ældre bronzealder i Danmark (f.eks. Ethelberg 2000, s. 176 ff; Rasmussen 1999). Der var en stor mængde af hvedekerner i dette lokale, men et byglager var også til stede, og heri fandtes det betydelige indslag af den avnklædte type. Derudover forekom en meget høj koncentration af aks og avner, der kan tolkes som gulvstrøelse (Andreasen 2011, s. 17; Robinson 2000, s. 291). Materialet skulle være velegnet som belægning, da det skaber et tørt og varmt gulvmiljø. Husets hovedindgang lå i centralrummet og bestod af en døråbning i hver langside, som var let forskudt i forhold til hinanden (fig. 7). Dette kunne ikke umiddelbart ses ud fra vægstolpernes indbyrdes afstand. Det var derimod to koncentrationer af afskalningsaffald eller gulvstrøelse, der afslørede deres placering. Småpartikler har tendens til at ophobe sig på steder, der er udsat for megen færdsel (Andreasen 2011, s. 20).

Vestrummet var adskilt fra det centrale af en dyb tværgående væggrøft, der muligvis repræsenterer en nedgravet fodrem. Det afbrudte meterbrede forløb i midten må være en døråbning. Der var spor efter to varmekilder i vestrummet, hvor den store nær skillevæggen var en meterdyb kogestensgrube (fig. 7). Ligesom i midterrummet var her store mængder af kornrensningssaffald og ukrudsfrø, der igen må være rester efter gulvstrøelse. Aks og avner stammer primært fra hvede og kan afspejle den sidste kornrensning før madtilberedelsen, som er foregået gentagne gange i denne boligafdeling. Kornkerner optrådte derimod sjældent, så her kan oplagring ikke umiddelbart påvises. Tolkningen af vestrummet som en beboelsesdel stemmer godt overens med det generelle indretningsmønster i langhusene fra ældre bronzealder, hvor kogestensgruber og ildsteder gerne ligger

samlet (f.eks. Ethelberg 2000, s. 176; Gröhn 2004, s. 311). Desuden er der kun to tagstolpesæt i rummet, som er placeret i en indbyrdes afstand på 6 m, hvilket står i kontrast til centralrummets tætstillede tagstolpepar. Der skulle tydeligvis være plads til flere mennesker i vestrummet. Et kortere mellemrum i vægstolpeforløbet mod syd, nær den indre skillevæg, kan afspejle vestrummets eget indgangsparti (fig. 6).

Antallet af genstandsfund var beskedent i bronzealderhusene på Kongehøj II, hvilket igen er et generelt træk for de tidlige treskibede langhuse i Norden. Men det østlige rum i hus 1, som var adskilt fra centralrummet af en stolpebygget tværvæg, indeholdt en del interessante genstande. Der blev fundet ildskørnede underliggelfragmenter og løbere til skubbekværne, som antyder kornmalingsaktiviteter i denne afdeling. Desuden blev der i tre af de fire østligste tagstolpehuller gjort fund af sekundært brændte vævevægtsdele af ler. De var meget fragmenterede, og derfor er det vanskeligt at angive det nøjagtige antal, men mindst 5-7 stykker er repræsenteret. Vægtene havde samme form og donutlignende karakter med en diameter på 14 cm og en ringtykkelse på 5-6 cm. Centerhullerne har tilsyneladende målt 2,5-3 cm i diameter. Denne ensartethed antyder tilstedeværelsen af en opstadsvæv, og dermed har vi et for bronzealderens vedkommende sjældent vidnesbyrd om tekstilfremstilling. Endnu en lervævevægt, som var betydeligt mindre fragmenteret, stammede fra østrummet, men denne var anderledes med sin klejnere størrelse og ovale form (fig. 8). Til tekstilindslaget skal også nævnes en lervævevægt fra det lille hus 9, der lå kun 30 m vest for storhuset. Denne var donutformet ligesom de førstnævnte i opsamlingen, men størrelsen var mindre.

Fig. 8.

Oval lervævevægt fra tagstolpe i østrummet af hus 1. Højden og maksimalbredden er 8 cm, gennemboringens diameter er 1,5 cm. Tegning: Bente Grundvad.

The oval shaped loom weight from the eastern room of House 1. Length and width 8 cm, hole diameter 1.5 cm.

De to enkeltfund af lervægte stammer vel derfor fra yderligere to opstadvæve. Under alle omstændigheder er fundene interessante, da de er samtidige med de berømte uldtekstiler fra gravhøjenes egekister. Lervævevægtene viser, at klæder også blev hjemligt produceret på bronzealdergårdene.²

I østrummet dukkede skår fra større forrådskar op, og her indenfor østgavlen blev sporene efter mindst to velsorterede kornlagre fundet, hvor det ene bestod af nøgen byg og det andet af emmerhvede (Andreasen 2011, s. 23). Muligvis har der været et mindre separat kornforrådsrum eller spisekammer i den østlige gavlende. I hus 5 og 12 på Kongehøj II er der ligeledes registreret kornlagre i østenden, som bestod af nøgen og avnklædt byg. Der findes andre jyske eksempler på høje kornkoncentrationer nær østgavlene i ældre bronzealderhuse (Boas 1980, s. 115; Grundvad, Poulsen & Andreasen 2015; Mikkelsen 2005, s. 8). Var der ligefrem en fast indretningstradition med kornkammer i husenes østender i ældre bronzealder? Ligesom i vestrummet var her kun to tagstolpesæt i en indbyrdes afstand på lidt over 6 m, og østrummet havde ligeledes sit eget indgangsparti i den sydlige langvæg, ifølge det kortere mellemrum i vægstolpesætningen (fig. 6). Det kan naturligvis ikke udelukkes, at østrummet også havde en boligfunktion på trods af de manglende ildsteder eller kogegruber.

Om hus 1 kan følgende således konkluderes: selve beboelsesafdelingen fandtes i vestrummet, hvor husets eneste varmekilder lå. Der var indeklimavenlig gulvbelægning af plantemateriale i denne afdeling og det tilstødende centralrum, hvor hovedindgangen var placeret. Østrummet var indviet til håndværksaktiviteter, og madforråd var

oplagret ved gavlenden. Rummet var blandt andet scene for fødevarerproduktion og tekstilfremstilling. Her foregik bygrensning og kornmaling samt vævning, hvor mindst én opstadvæv var i brug. En staldafdeling har ikke kunnet påvises i hus 1. Der mangler båseskillerum samt frø fra eng- og fugtigbundsplanter. Til gengæld kunne tydelige båseskillevægge iagttages i det nærliggende og makrofossilfattige hus 3 (fig. 3). Her lå tværgrøfterne indenfor hver langvæg i centralrummet. Huset minder dermed meget om det ofte omtalte hus III fra Legård i Thy (Bech & Olsen 2013, s. 19; Earle et al. 1998, s. 19 ff; Kristiansen 1999).

Agerbrug og kvægavl i ældre bronzealder

Omtrent 25 km syd for Kongehøj ligger en velkendt lokalitet med nogle af de hidtil største langhuse fra ældre bronzealder. En af disse hustomter fra Brd. Gram i det nuværende Vojens (hus IV) deler flere fællestræk med hus 1 fra Kongehøj II. Dette stordimensionerede bygningsværk på 50 x 10 m nedbrændte ligeledes engang i 1300-tallet f.Kr. Det havde en opdeling i tre hovedrum med beboelse i vest og kornlagre med nøgen byg længere mod øst, hvori der ligeledes var et relativt stort indslag af den avnklædte type (Ethelberg 2000, s. 192 ff; Robinson 2000, s. 288). Brd. Gram hus IV og Kongehøj II hus 1 og 12 er de hidtil eneste kendte gårde fra ældre bronzealder i Danmark, hvor avnklædt byg har været dyrket. Det har ellers været alment kendt og accepteret, at bygsorten først blev almindelig herhjemme i romersk jernalder. I Sverige fik den stor popularitet allerede i yngre bronzealder, men også herfra er der tegn på dyrkning af avnklædt byg i ældre bronzealder (Regnell 1994). Et nyt fund fra Skanderborg-egnen viser endda, at bygsorten blev dyrket alle-

rede i senneolitikum (2350-1700 f.Kr.). Her var et forsænket gulv dækket med et lag af forkullede kornkerner, der rummede store indslag af både hvede, den nøgne og den avnklædte byg (Jensen 2013, s. 5 ff.). Der var således tale om et stabilt og komplekst agerbrug med flere forskellige kornsorter på programmet, og ældre bronzealder repræsenterede en videreudvikling af den agerbrugsintensivering, der tilsyneladende fandt sted i løbet af den senneolitiske periode (Andreasen 2009, s. 20).

Der er ofte lagt stor vægt på kvæget og dets betydning, når det handler om tolkningen af de treskibede bronzealderhuse. Den nye byggeskik, som udkonkurrerede midtsulehuset omkring 1500 f.Kr. var fordelagtig i forbindelse med opstaldning af kvæg, som på dette tidspunkt var blevet et økonomisk og prestigebetonet værdiobjekt i bronzealdersamfundet (f.eks. Earle et al. 1998; Kristiansen 1999; Rasmussen 1999; Årlin 1999). Kvæget er repræsenteret i gravhøjenes kister i form af skindføring, det genkendes på ikonografiske fremstillinger som helleristninger og udgør et stort indslag i de bevarede husdyrnoglefund, og enkelte steder er der endda fundet forseglede klovspor (Boas 1997, s. 27). Kvæget optræder også indirekte i pollendiagrammerne, der tegner et billede af åbne landskaber præget af græsningsarealer. I selve langhusene ses husdyrene ud fra båseskillerum i de treskibede bygninger. Et af hovedformålene med opstaldning i båse antages at være en nemmere og mere effektiv indsamling af gødning, som skulle anvendes til jordforbedring på agrene. Bebyggelserne er som nævnt placeret på næringsfattigt sandet terræn, hvilket de hyppigt anvendte hvedearter som emmer og spelt samt den avnklædte byg trives dårligt i. Det har således været nødvendigt

at gødske markerne, og her må husdyrenes efterladenskaber have udgjort en væsentlig del af de jordforbedrende midler.

Det hører imidlertid til sjældenhederne, når husdyr optræder på bronzealderens bopladser. Knoglerne bevares normalt ikke på de sandede lokaliteter, og staldspor som båseskillevægge er ofte bortpløjet. De sjældne fund af gødskede agre var desuden næringsberiget med husholdningsaffald (Bech 1997, s. 10). Husdyrene er med andre ord vanskelige at påvise i bopladskontekster og må derfor være betydeligt underrepræsenterede. Alligevel er det påfaldende, at båseskallerum optræder så sjældent i langhusene. Af de omtrent 1000 bronzealderhustomter fra Danmark, har kun 15-20 tydelige staldspor (Bech & Olsen 2013, s. 19 ff.). Fundmaterialet på bopladserne er desuden helt domineret af agerbrugsrelaterede genstande, som for eksempel kværnstensdele, flintseglfragmenter og forkullede korn. Dermed bør vi være forsigtige med at overvurdere kvægholdet i forhold til agerbruget – som det selv fornyligt er blevet gjort (Holst & Rasmussen 2013). Kvægavl og agerbrug har sikkert været tæt forbundet med hinanden. Det er bemærkelsesværdigt, at markkrudtplanter generelt udgør et langt større indslag i makrofossilfundene fra ældre bronzealder, hvilket antyder, at agrene nu blev anvendt i længere tid (Grundvad, Poulsen & Andreasen 2015). Hvis markerne fik en længere anvendelsestid, kan det betyde, at gødskningen blev yderligere intensiveret i løbet af ældre bronzealder. Dette antyder, at der måske var en reel sammenhæng mellem introduktionen af den treskibede byggeskik og en mere permanent opstilling af husdyr?

Storbyggeri i tre århundreder

Hovedårsagen til at gøre den tagbærende konstruktion treskibet må ligge i et ønske om at forstørre langhusene. Med to stolperækker langs midtaksen blev det muligt at udvide i bredden og højden. Husene skulle være en vigtig del af den monumentaliseringsproces, hvor mægtige bygningsværker prægede landskabet i århundrederne fra ca. 1500 til 1200 f.Kr. Det er netop i dette tidsrum, hvor byggeriet af de tørvebyggede gravhøje kulminerer. Overalt i landet rejses tusindvis af rundhøje, hvor nogle kunne opnå dimensioner på 7-9 m i højden og 30-40 m i omkreds. De største treskibede langhuse var 35-55 m i længden og 8-10 m i bredden. Monumenterne blev ofte rejst på de højeste punkter i de lokale landskaber – gerne i nærheden af potentielle landfærdselsårer og vandveje. Byggeriet af høje og huse krævede enorme ressourcer og arbejdskraft. Det er for nyligt forsøgt udregnet, hvor store mængder græstørv og tømmer, der omtrent indgik i opførelsen af de to monumenttyper (Holst et al. 2013, s. 7 ff.). En gravhøj krævede gennemsnitligt en afskrælning af 2-3 hektar græs- og hedeland, som således blev udpint og først regenererede efter flere årtier. Et langhus med bulvægge – i stil med de største huse fra Kongehøj og det nævnte Legård-hus i Thy – krævede omkring 150 egestammer, hvilket må have skabt markante lysninger i skovene (Holst et al. 2013, s. 16). Når det så tages i betragtning, at mindst 50.000 tørvebyggede gravhøje og muligvis 240.000 langhuse blev opført indenfor perioden på ca. 300 år, bliver ødelæggelserne nærmest ufatteligt store (Holst et al. 2013, s. 21).

Hvad drivkraften bag dette enorme ressourceforsøg var, er et omdiskuteret spørgsmål i bronzealderforskningen. Afspejler det rivaliserende stormænd eller småhøvdinge

i indbyrdes magtkampe, eller var storbyggeriet baseret på mere religiøse forestillinger? Skelhøj-undersøgelsen har vist, at hele processen med opførelsen af en gravhøj var gennemsyret af religiøs symbolik (Holst, Rasmussen & Breuning-Madsen 2008). Det er imidlertid meget vanskeligere at rekonstruere byggeprocessen i forbindelse med husene, da vi kun har stolpehullerne til rådighed. Vi har foreløbigt heller ingen viden om, hvordan bygningerne eventuelt var udsmykket, og hvad de rummede af religiøs eller ideologisk symbolik.³ Det er dog en nærliggende tanke, at de store rum i storhusene – som for eksempel vestrummet i hus 1 på Kongehøj – blev anvendt til særlige formål, der var forbundet med religiøse og magtudøvende aktiviteter. Her kunne de lokale lederslægter samle lokalbefolkningen og folk fra øvre samfundslag i andre egne, når vigtige beslutninger af varierende karakter skulle træffes. Dette kunne eksempelvis være, når en ny gravhøj eller et større langhus skulle opføres, hvilket jo krævede en velorganiseret arbejdsplan med mange involverede mennesker. De største langhuse kan således have været scene for andre aktiviteter end det rent hverdagsagtige landbrugsarbejde, som fundene umiddelbart giver indtryk af. Det er næppe helt forkert at tolke det største langhus i en bebyggelse som en kompleks enhed, der også repræsenterede et religiøst og politisk samlingspunkt for lokalbefolkningen. Med alle forbehold kan storhusene fra ældre bronzealder således sammenlignes med jernalderens langhuse, der rummede halfunktioner (f.eks. Herschend 1993).

Afsluttende bemærkninger

Efter 1200 f.Kr. finder en radikal minimalisering i gravskikken og husbyggeriet sted, hvilket må være resultat af rovdriften

på landskabet, der utvivlsomt har medført en økologisk krise, hvilket pollendiagrammerne også viser (Holst et al. 2013, s. 17 ff.). I denne forbindelse var det nødvendigt at omstrukturere store dele af samfundet, hvilket blandt andet indebar en markant reduktion af ressourceforbruget. Her blev husene mindre og spinklere, mens gravhøjbyggeriet ophørte, og brandgravsskikken blev enerådende. I yngre bronzealder ses en tendens til, at de mindre gårdenheder rykkede tættere sammen, og muligvis er det her, de første reelle landsbyer blev dannet.

En af de største udfordringer i studiet af bronzealderbebyggelsen ligger i at afklare forholdet mellem agerbruget og husdyrholdet. Sidstnævnte kategori er enormt underrepræsenteret i det arkæologiske fundmateriale. Staldspor i form af båseskillevægge er normalt bortpløjede, og dyreknogler bevares yderst sjældent på de sandede jorder. Nye naturvidenskabelige analysemetoder kan måske reducere problemet, da det fornyligt har vist sig, at isotopanalyser af forkullede kornkerner kan bidrage med ny viden om anvendelsen af animalsk gødning (Kanstrup 2012). Således kan det i afgrødernes isotopsammensætning aflæses, hvorvidt de har groet på marker, der har været gødsket med husdyrenes efterladenskaber. I denne forbindelse skal der brygges videre på det store kornmateriale fra Kongehøj II.

Noter

1. Den administrative betegnelse for lokaliteten i fokus er HBV 1275 Kongehøj etape II. Lokalitets/SB-nr. 190307-208. Forundersøgelsen blev foretaget i sommeren 2007, og den systematiske udgravning blev gennemført i foråret

og sommeren 2008. Øst herfor ligger de første udstykninger, som blev bygge-modnet og udgravet under betegnelsen HBV 1212 Mannehøjgård etape I og IV i hhv. 2005 og 2007. Det mellemliggende areal HBV 1456 Kongehøj etape III blev udgravet i 2012, og længst mod vest ligger det nyudstykkede HBV 1490 Kongeengen, som blev forundersøgt i 2014.

2. Nye undersøgelser af Egtvedpigen har blandt andet vist, at hendes dragt eller ulden til kvindens klæder stammede fra et område udenfor det nuværende Danmark. Selv havde hun rejst frem og tilbage mellem Jylland og Sydtyskland i de sidste måneder af sit liv (Frei et al. 2015).
3. Fra yngre bronzealder har vi eksempler på vægbemaling på lerkliningsrester med brudstykker af vægflader, der var hvidkalkede (Poulsen 2013, s. 68) eller bemalet med ornamenter (Thrane 1979). Sidstnævnte kan genkendes på samtidige bronzegenstande på trods af den meget fragmenterede tilstand. Derudover kendes foreløbigt ingen andre former for bevarede fragmenter af øvre husdele fra bronzealderen, der giver indtryk af ydre eller indre udsmykning i langhusene.

Litteratur

Andreasen, Marianne Høyem 2009: Agerbruget i enkeltgravskultur, senneolitikum og ældre bronzealder i Jylland – belyst ud fra plantemakrofossiler. *Kuml* 2009, s. 9-55.

Andreasen, Marianne Høyem 2011: Kongehøj I og II. Makrofossilanalyser fra en røse/gravhøj fra senneolitikum/ældre bronzealder og en række hustomter fra ældre bronzealder periode II. *Rapport fra Kon-*

serverings- og Naturvidenskabelig Afdeling, Moesgård Museum nr. 3, 2011. Højbjerg.

Bech, Jens-Henrik & Anne-Louise Haack Olsen 2013: Early Bronze Age houses from Thy, Northwest Denmark. I: Karl-Heinz Willroth (red.) *Siedlungen der Bronzezeit. Beiträge zur Siedlungsarchäologie und Paläoökologie des zweiten vorchristlichen Jahrtausends in Südsandinavien, Norddeutschland und den Niederlanden. Studien zur Nordeuropäischen Bronzezeit.* Band 1. Neumünster, s. 9-32.

Boas, Niels Axel 1980: Egehøjbopladsen fra ældste bronzealder. I: Henrik Thrane (red.) *Bronzealderbebyggelse i Norden.* Odense, s. 102-121.

Boas, Niels Axel 1997: Settlements and fields covered by sanddrift in the Bronze Age, Djursland, East Jutland. I: Jan Joost Assendorp (red.) *Forschungen zur bronzezeitlichen Besiedlung in Nord- und Mitteleuropa.* Internationale Archäologie Band 38. Espelkamp, s. 16-28.

Earle, Timothy, Jens-Henrik Bech, Kristian Kristiansen, Peter Aperlo, Kristina Kelertas & John Steinberg 1998: The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* 31, No. 1, 1998, s. 1-27.

Ethelberg, Per 1987: Early Bronze Age Houses at Højgård, Southern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 5, 1986, s. 152-167.

Ethelberg, Per 2000: Bronzealderen. I: Lennart S. Madsen & Orla Madsen (reds.) *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder.* Haderslev, s. 135-280.

Frei, Karin Margarita, Ulla Mannering, Kristian Kristiansen, Morten E. Allentoft, Andrew S. Wilson, Irene Skals, Silvana Tridico, Marie Louise Nosch, Eske Willerslev, Leon Clarke & Robert Frei 2015: Tracing the dynamic life story of a Bronze Age Female. *Scientific Reports* 5, 10431, s. 1-7.

Gerritsen, Fokke 1999: To build and to abandon. The cultural biography of late prehistoric houses and farmsteads in the southern Netherlands. *Archaeological Dialogues* 6, nr. 2, s. 78-114.

Gröhn, Anna 2004: *Positioning the Bronze Age in Social Theory and Research Context.* Stockholm.

Grundvad, Lars & Martin Egelund Poulsen 2013: De arkæologiske undersøgelser på Danish Crown-grunden ved Nørre Holsted. *Fra Ribe Amt* 2013, s. 63-72.

Grundvad, Lars, Martin Egelund Poulsen & Marianne Høyem Andreasen 2015: Et monumentalt midtsulehus ved Nørre Holsted i Sydjylland. Analyse af et langhus fra ældre bronzealder periode I. *Kuml* 2015, s. 1-19.

Heinemeier, Jan 2011: *AMS 14C Dating Centre Report 525.* Institut for Fysik og Astronomi, Aarhus Universitet.

Herschend, Frands 1993: The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *Tor* 25, s. 175-199.

Holst, Mads Kähler, Marianne Rasmussen & Henrik Breuning-Madsen 2008: Cirkler, sfærer, hjulkors og høje. *By, marsk og geest* 20, s. 5-14.

Holst, Mads Kähler & Marianne Rasmussen 2013: Herder Communities: Longhouses,

Cattle and Landscape Organization in the Nordic Early and Middle Bronze Age. I: S. Bergerbrant & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Kristian Kristiansen.* BAR International Series 2508. Oxford, s. 99-110.

Holst, Mads Kähler, Marianne Rasmussen, Kristian Kristiansen & Jens-Henrik Bech 2013: Bronze Age „Herostrats“: Ritual, Political and Domestic Economies in Early Bronze Age Denmark. *Proceedings of the Prehistoric Society* 79, 2013, s. 1-32.

Jensen, Peter Mose 2013: *Hestehaven. Arkæobotanisk analyse af to neolitiske huse fra Skanderborg.* Rapport fra Konserverings- og Naturvidenskabelig Afdeling, Moesgård Museum nr. 5, 2013. Højbjerg.

Kanstrup, Marie 2012: *When d15N values reveal manuring practice. Empirical evidence from fieldwork, charring experiments and archaeobotanical remains.* PhD thesis, Science and Technology, Aarhus University.

Kristiansen, Kristian 1999: Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in Bronze Age Europe. I: Anders Gustafsson & Håkan Karlsson (reds.) *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh.* Göteborg, s. 537-552.

Mikkelsen, Martin 2005: *Teglværksvej, Bygum – en boplads fra ældre bronzealder.* Viborg Stiftsmuseum Bygherrerapport nr. 5. Viborg.

Müller, Sophus 1904: Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1904, s. 1-64.

Poulsen, Martin Egelund 2013: *Beretning for arkæologisk systematisk undersøgelse af HBV j.nr. 1275 Kongehøj etape II, Askov by, Malt sogn, Malt herred*. Museet på Sønderkov.

Rasmussen, Marianne 1999: Livestock without bones. The long-house as contributor to the interpretation of livestock management in the Southern Scandinavian Early Bronze Age. I: Charlotte Fabech & Jytte Ringtved (reds.) *Settlement and Landscape*. Højbjerg, s. 281-290.

Regnell, Mats 1994: Charred Plant Remains from Brogård, Southwestern Sweden. New Information on Early Bronze Age Farming. *Laborativ Arkeologi* 7, 1994, s. 37-44.

Regnell, Mats & Karl-Göran Sjögren 2006: Introduction and development of agriculture. I: Karl-Göran Sjögren (red.) *Ecology and Economy in Stone Age and Bronze Age Scania*. Lund, s. 106-169.

Rindel, Per Ole 1992: Oldtid i lange baner – arkæologiske undersøgelser på den kommende motorvej mellem Vejen og Holsted. *Mark og Montre* 1992, s. 38-43.

Rindel, Per Ole 1993: Motorvejen – et tværnsnit gennem oldtiden. *Fra Ribe Amt* 1993, s. 18-36.

Robinson, David 2000: Det slesvigske agerbrug i yngre stenalder og bronzealder. I: Lennart S. Madsen & Orla Madsen (reds.) *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder*. Haderslev, s. 281-298.

Thrane, Henrik 1979: Malede vægge. *Skalk* 3, s. 10-13.

Årlin, Camilla 1999: Under samma tak – Om „husstallets“ uppkomst och betydelse under bronsåldern ur ett sydiskandi-

naviskt perspektiv. I: M. Olausson (red.) *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning. RAÄ Arkeologiska Undersökningar*. Skrifter nr. 25. Stockholm, s. 291-307.

Summary

Bronze age farmers from inland southern Jutland - Early bronze Age three aisled longhouses from the settlement of Kongehøj II

Excavations in the municipality of Vejen have uncovered the well-preserved remains of Early Bronze Age (EBA). A total of 49 Early Bronze Age (EBA) houses are known of spread across 15 sites in the municipality. From the Kongehøj II site, some 10 EBA longhouses were documented; most of which exhibited signs of having been burnt. Six houses were C14 dated to the second half of EBA Period II (1400-1300 BC). The largest was House 1, measuring 40 meters in length and a width of 9 meters. It was possible to undertake a systematic macrofossil analysis of charred plant remains from all of the structural features of House 1 and the results have been combined with the structural evidence to give a better understanding of the use of space in House 1.

As with other longhouses from the Danish EBA, House 1 had a tripartite division. The two primary entrances were located along each of the long walls of the central room. Macrofossils from the central room comprised of weeds and waste from threshing- possibly reused as a floor insulator. A concentration of hulled barley could indicate the presence of a grain store in the central room. The western room was

divided from the central room by a partition wall with a centrally placed doorway. This was the only room in which hearths were documented and is thus interpreted as the main living area of the house. Macrofossils from here were dominated by waste from wheat threshing. In the eastern room a burnt quern stone and fragments of loom weights were found in the postholes. Sherds from large storage vessels were also uncovered within the eastern gable wall. The macrofossil analysis revealed evidence for two grain stores, one containing naked barley and the other emmer wheat. Similar grain stores were also documented in the eastern room of House 5 and 12 from Kongehøj II and are known from other EBA houses in Jutland. With these positive indicators of both craft production, grain processing and storage; the eastern-room is interpreted as a multi-functional space. There were no traces of stalls in House 1, however stall partitions were found in House 3 from Kongehøj II, which is similar to house III from Legård i Thy.

Emphasis is often laid on the importance of cattle, when explaining the emergence of triple aisled houses during the EBA. However, archaeological evidence for livestock is rare on most settlement sites. On the other hand, finds related to cereal cultivation tend to dominate artefact assemblages on many sites. We should be cautious not to overestimate cattle farming with regard to arable farming, as they were likely mutually dependent.

The shift from a double aisled to triple aisled house architecture was partly due to the desire to make longhouses larger. Houses should be seen in the context of the general tendency of monumentalization in the wider landscape, that occurred

between 1500 and 1200 BC. It was during this period, that the construction of large burial mounds culminated. These monuments were located at prominent places in the landscape, near route-ways and rivers. Enormous resources were required for the construction of burial mounds and longhouses in the form of grass turf and timber respectively.

The reasoning that drove this intensive use of resources for mound and house building is a debated issue within Bronze Age research. The excavations of Skelhøj have shown that the process of constructing a burial mound was steeped in religious symbolism. However, it is difficult to archaeologically reconstruct a similar process in the construction of EBA houses, as we only have posthole evidence available. We have no indication of how longhouses may have been embellished or whether they were imbued with religious or ideological symbolism. Yet it is unlikely that these structures were only used for mundane farming activities, as they were likely to have been central sites where local religious and political activities were carried out.

Martin Egelund Poulsen, mag.art
Museumsinspektør
Museet på Sønderkov
Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup
mep@sonderskov.dk

Scott Robert Dollar, MA
Museumsinspektør
Museet på Sønderkov
Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup
sd@sonderskov.dk

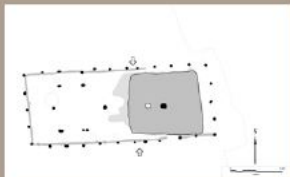
BYMÅRSK OG GEEST

Sydvestjyske bådgrave

Bronzealderbønder
i det sydjyske indland

Vestervang ved Vejen

Franske forbindelser

Sønderkov

Kinch og Grandsebladet

